

**MYRIOKEPHALON SAVAŞI'NA DAİR KRONİKLER VE
MODERN ÇALIŞMALAR**
**CHRONICLES AND MODERN RESEARCHES RELATED WITH
MYRIOKEPHALON BATTLE**

Adnan ESKİKURT*

Öz

Türkiye Selçuklu Devleti adına 17 Eylül 1176 yılında zaferle sonuçlanan Myriokephalon Savaşı'nın Türk tarihinde büyük bir yeri ve önemi vardır. Zira Bizans'ın Anadolu'ya yeniden hâkim olma arzusu bu başarısız girişimle son bulmuştur. Yarımada'nın artık bir Türk yurdu haline geldiğini kabullenmek zorunda kalan Bizans idarecileri, mevcut arazileri korumak dışında böylesi bir mücadeleye bir daha girişme imkânı bulamamışlardır. XII. asrın son çeyreğinde de yarımada'nın büyük kısmı Türkiye Selçuklu Devleti idaresinde birleşmiştir. 841 yıl önce yaşanan bu savaş hakkında Türk-İslâm kaynakları önemli ölçüde suskundur. Ancak birçoğu hadisenin çağdaşı bazı Doğu (Bizans, Süryani ve Ermeni) ve Batı kronikleri sayesinde hakkında hayli bilgimiz vardır. Bu Ortaçağ kronikleri, savaşın cereyanı, yeri ve sonrası gelişmelere değinmeleri dikkate alınarak değerlendirilmişlerdir. Konu hakkında yayımlanmış uluslararası ve ulusal araştırmalar da vardır ve bir bölümü savaşın yerini tespite yöneliktir.

Anahtar Kelimeler

Myriokephalon Savaşı, Ortaçağ Kronikleri ve Modern Araştırmalar

Abstract

The Myriokephalon Battle which ended with victory in the year 1176 on 17th of September in behalf of the Turkey Seljuk State, has a big place and importance in Turkish history. Because, the desire of Byzantium to possess Anatolia again came to an end with this unsuccessful attempt. The Byzantium administrators whom had to concede that the peninsula became a Turkish homeland, didn't find opportunity to undertake such a campaign again, except to protect the existing lands. In the last quarter of XIIth century most part of the peninsula united under Turkey Seljuk State rule as well. The Turkish-Muslim sources make no mention of the battle significantly, which eventuated 841 years ago. But we have considerable knowledge about the event through some East (Byzantium, Assyrian and Armenian) and West chronicles, most of which are contemporary of the event. These

*Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Tarih Bölümü (Ortaçağ ABD), adnaneskikurt@gmail.com

Medieval chronicles has been utilized considering as if they mention the eventuating of the battle, it's venue and the developments that took place afterwards. There are local and foreign researches published on the subject and some of them are intended to find the location of the war.

Keywords

Myriokephalon Battle, Medieval Chronicles and Modern Researches

GİRİŞ

1071 Malazgirt Zaferi sonrası savunması çöken ve kısa sürede Anadolu Yarımadası'nın büyük bölümünü Türklere kaybeden Bizans İmparatorluğu, 1096 yılında başlayan I. Haçlı Seferi'nden hayli kazançlı çıkmıştır. Komnenos hanedanı imparatorları I. Aleksios ve oğlu II. Ioannes dönemlerinde Selçuklu idaresinin Güney Marmara ve Ege bölgelerinde sona ermesi ile kuzeyde Dorylaion (Eskişehir) ve güneyde Amorion Kalesi (Emirdağ/Afyon) ile Attaleai (Antâliyye, Antalya) arasında kabaca uzanan hattın batısında kalan arazilerde yeniden Bizans hâkimiyeti tesis edilmiştir.¹

Bu elverişli ortamın sağladığı siyasî ve askerî toparlanma fırsatını iyi değerlendiren Bizans idarecileri, Selçuklular ve Dânişmendliler arasında Orta Anadolu hâkimiyeti için başlayan çekişmeleri körükleyerek ve sürekli zayıf olanı desteklemiş, aleyhlerinde olacak bir Türk birliğini engelleme politikasını benimsemişlerdir.

1143 yılında imparatorluk tahtına oturan I. Manuel Komnenos da devletinin yarımadaadaki hâkimiyetini genişletmek için büyük gayret göstermiş ancak Sultanı II. Kılıç Arslan'ın Dânişmendliler karşısında başarılı olmasına mani olamamıştır. Bu durum iki tarafı kısa sürede çatışmaya sürüklemiştir. Nihayet, bu iki önemli şahsiyetin idaresindeki taraflar 17 Eylül 1176 tarihinde Beyşehir-Konya arasındaki Bağirsak Boğazı'nda kanlı bir mücadeleye girişmiş ve Selçuklular iyi tanıdıkları bu coğrafyada savaştan üstünlükle ayrılmayı bilmişlerdir.²

Ortaçağ kaynaklarından anlaşıldığına göre, Selçuklular kalabalık ve donanımlı Bizans Ordusu ile bir meydan savaşı yapmak veyahut 1146'da olduğu gibi Konya önlerinde bir savunma savaşı ile karşılaşmaktan uzak durmuşlardır. Selçuklu birliklerini ve desteğe gelen Türkmenleri avantaj sağlayan yüksek bir arazi ve dar bir geçitte konuşlandıran Sultan II. Kılıç Arslan, rakibine manevra şansı vermemiş ve stratejisinde başarılı olmuştur.³

¹ el-Herevi (Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Alî el-Herevî el-Mevsâlî), *Kitâbü'l-İşârât İlâ Ma'rifeti'z-Ziyârât (Guide Des Lieux De Pelerinage)*, (trc. Janinne Sourdell-Thomine), Institut Français De Damas, Damas 1957, s. 131.

² Bkz. Adnan Eskikurt, Mehmet Akif Ceylan *Selçuklu-Bizans Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası Myriokephalon Savaşı (Beyşehir-Bağirsak Boğazı 17 Eylül 1176)*, Çamlıca Basım yayn., İstanbul 2015.

³ Mehmet Akif Ceylan, "Coğrafi Perspektiften Myriokephalon Savaşı'nın Yeri ve Konya Bağirsak Boğazı", *USAD*, Güz 2016; (5), Selçuk Üniversitesi yay, Konya 2016, s. 71.

A. Myriokephalon Savaşı'na Dair Kronikler

Günümüzden 841 yıl sene önce gerçekleşen ve Ortaçağ araştırmacıları arasında Niketas Khoniates'in verdiği Myriokephalon (Binlerce Kelle) ismiyle tanınan bu savaş hakkında Türk-İslâm kaynakları büyük ölçüde suskundur. Buna rağmen, mevzu hakkında birçoğu hadisenin çağdaşı Doğu (Bizans-Süryani-Ermeni) ve Batı kaynakları sayesinde elimizde hayli malumat vardır. Çalışmamızda bu kaynaklar; savaşın cereyanı, yeri ve sonrasında yaşananlara ait malumat vermeleri gibi hususlar dikkate alınarak değerlendirmeye tabi tutulmuşlardır.

1-Savaş ve Tzibrizte Boğazı Hakkında Bilgi Veren Kronikler

a) Niketas Khoniates:

Denizli yakınlarındaki Khonai (Kolossae/Honaz) yerleşmesinde doğan ve iyi bir eğitim ardından Angelos hanedanı döneminde (1185-1204) Bizans sarayında önemli memuriyetlerde bulunmuştur. İstanbul'un Lâtinler eline geçmesinden sonra yerleştiği İznik'te Theodoros Laskaris tarafından kurulan devlette yüksek mevkilerde bulunmuş, ihtimal 1213 yılında burada vefat etmiştir.

Tarafsız anlatımı ile dikkat çeken bu Bizanslı bürokrat ve saray tarihçisinin eseri (*Historia*), 1118-1206 yılları arasındaki hadiseleri ele alan yirmi bir kitaptan müteşekkildir ve İznik'te kaleme alınmıştır. İmparator I. Manuel ve siyasetini hayli eleştirir. Bizans toplumunun dinden uzaklaşmasını da Lâtin istilâsının sebebi olarak görür.⁴

Myriokephalon Savaşı'ndan etraflıca bahseden ve yakınında savaşın gerçekleştiği kale için kullandığı tabir (Myriokephalon) literatürde savaşın adı olarak yerleşmiş bulunan önemli bir kroniktir. I. Manuel'in 1176 seferinde özellikle Denizli civarından itibaren yaşanan hadiseleri detaylı bir biçimde aktarır. Savaşa bizzat katılmamış olmakla birlikte, muhtemelen birtakım resmî yazışmaları görmüş ve savaşa katılan komutanları dinlemiş olduğu düşünülmelidir.

İstanbul'dan hareket eden Bizans Ordusu'nun sırası ile Phrygia bölgesi ve Laodikeia şehrini (Denizli) kat ettiklerini, Khonai (Honaz) şehri ve Lampe ovasını aşır Menderes Nehri'nin başlangıç sularının yer aldığı ve Marsyas'ın Menderes'e döküldüğünü söylediği Kelainai'ye (Apameia/Dinar) ulaştıklarını söyler. Ancak Bizanslıların Kelainai ardından Khoma'ya (Homa) ilerlediklerini bildirirken arada

⁴ Ferdinand Chalandon, *Les Comnène, Etudes sur l'empire Byzantin au XIe et au XIIe siècles*, Jean II Comnène (1118-1143) et Manuel I Comnène (1143-1180), tome II, Burt Franklin Research & Source Works Series 2, New York, 1960, pp. 195-267.

kat ettikleri yerlerden bahsetmez. Bu da araştırmacıları yanıltmış ve savaşın mevkii hakkında farklı görüşler ileri sürülmesine sebep olmuştur.⁵

Niketas, savaşın cereyan ettiği Tzibritze (Tzivritze) Boğazı ve yakın çevresine ait önemli coğrafi malumata da yer verir. Bizans imparatoru I. Manuel Komnenos ve askerlerinin karşılaştıkları zorlukları ve nasıl Selçuklular tarafından hazırlanan pusuya düştüklerini, aralarında geçen bazı diyaloglarla süsleyerek anlatmıştır. Savaşa katılan tarafların asker mevcutları ve hazırlıklarına dair bilgileri, savaştan bahseden diğer Ortaçağ kaynakları ile önemli ölçüde örtüşmektedir.

İlk olarak 1557 yılında Hieronymus Wolf tarafından neşredilen eser, 1685'te Cousin tarafından Fransızca olarak ve yine Latince tercümesi ile birlikte Immanuel Bekker tarafından 1835'te Bonn'da *Nicetae Choniatae* adı ile *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* serisinde yayınlanmıştır. Latince yanında İtalyanca, Fransızca ve Rusça'ya tercüme edilmiş, Almanca, Romence ve Macarca kısmi tercümeleri yapılmıştır.

Franz Grabler tarafından Bekker'in 1835 Bonn baskısından Almanca'ya tercüme edilen eser, 1958 yılında 3 kitap halinde yayınlanmıştır.⁶ Jean-Louis van Dieten'in 1975'te Berlin'de yayınlanan edisyonu da Harry J. Magoulias tarafından 1984'te İngilizce'ye tercüme edilmiştir.⁷ Fikret Işıltan ise, Grabler tercümesinin ilk kitabını (*Die Krone der Komnenen*/Komnenosların tacı) Türkçe'ye kazandırmıştır.⁸

b) İbnü'l-Ezrâk (Ahmed b. Yûsuf b. Alî b. el-Ezrâk el-Fârikî):

Meyyâfârikîn'in (Silvan) köklü ailelerinden birine mensup olan müellif, Mardin Artuklularından Timurtaş Necmeddin Alpı ve II. Kutbeddin Gazi dönemlerinde yaşamış ve idarelerinde görev almıştır. Hısn-ı Keyfâ'da (Hasankeyf) valilik gibi bazı idarî görevlerde bulunan dedesi sayesinde önceki

⁵ Birçok modern araştırmacıyı yanıltan bu durum, Anadolu yerleşmelerinin büyük bölümünün henüz daha yeterince araştırılmamış olmasındandır. Zira Anadolu'da tarihî süreçte terk edilmiş, yer değiştirmiş, eski önemini yitirmiş ya da adı değişmiş yerleşmeler hayli fazladır. Nitekim bugün Beyşehir ilçesi sınırlarında yer alan Aşağı ve Yukarı Esence köylerinin eskiden Khoma adını taşıyor olmasının tarafımızca tespiti bu savaşla ilgili mevki sorununun çözülmesinde önemli rol oynamıştır. Bkz. Adnan Eskikurt, Mehmet Akif Ceylan, *Selçuklu-Bizans Münasebetlerinde*, s. 37. Ayrıca, Ioannes Kinnamos'un İmparator I. Manuel'in 1146 Konya seferini anlatırken Bizanslıların şehir önlerinden Tzibrelitzemani Boğazı (Bağırsak Boğazı) vasıtası ile geri çekilip Pusguse Gölü'ne (Beyşehir Gölü) vardıklarını bildirmesi de dikkatlerden kaçmamalıdır. Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, (haz. I. Demirkent), TTK., Ankara 2001, s. 41.

⁶ Franz Grabler, *Die Krone der Komnenen (1118-1180), Abenteurer auf dem Kaiserthron (1180-1195) ve Die Kreuzfahrer erobern Konstantinopel (1195-1206)*, Graz, Vienna and Cologne 1958.

⁷ Jean-Louis van Dieten, *Nicetae Choniatae historia*, Berlin 1975; Harry J. Magoulias, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, Wayne State University Press, Detroit 1984.

⁸ Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, (trc. F. Işıltan), TTK, Ankara 1995.

dönemin hadiseleri hakkında bilgi edinme fırsatı bulduğu da anlaşılmaktadır. 1181'den sonra vefat etmiştir.

Kronolojik bir düzen içerisinde Irak, Suriye ve Doğu Anadolu şehirlerine yaptığı seyahatler ve tanıştığı kişiler hakkında bilgiler verdiği eseri *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid*, yaratılıştan 1177'ye kadar gelir. British Museum'da iki nüshası vardır. 560 (1164-65) ve 572 (1176-77) tarihlerini taşıyan bu nüshalardan (Or.nr.6310; Or.nr.5803) ikincisi daha ayrıntılıdır. İkinci nüshadan anlaşıldığına göre eser esasen üç ciltten ibaret olup, ilk iki cilt günümüze ulaşmamıştır.

Kendisinden önceki yılların olaylarını çok kısa anlatan İbnü'l-Ezrâk, Artuklular dönemini belgelere, şahsî müşahedelerine ve hadiselere bizzat şahit olan kişilerin ifadelerine dayanarak yazmıştır. Mardin ve Meyyâfârikîn Artukluları tarihini çalışanlar kadar, el-Cezîre'de yaşanan olayları, Selçuklu ve Haçlı dönemlerini müzakere eden araştırmacıların mutlaka başvurmaları gereken ana kaynaklardandır.

Eserden ilk olarak bahseden Ferdinand Wüstenfeld'den⁹ sonra, Mervânîler'le ilgili bölümünü Henry Frederick Amedroz İngilizce'ye çevirmiştir.¹⁰ Bedevî Abdüllatîf Avad'ın 1956 yılında doktora çalışması olarak hazırladığı aynı bölüm, daha sonra *Târîhu'l-Fâriki* adı ile yayınlanmış ve Mehmet Emin Bozarslan tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.¹¹ Ahmet Savran, 1987 yılında Artuklular'la ilgili bölümü, Carole Hillenbrand da aynı bölümün İlgazi ve Timurtaş dönemleriyle ilgili kısmını İngilizce tercümesiyle birlikte 1990 yılında yayınlamışlardır.¹² Azerbaycan tarihiyle ilgili kısımlar ise Azerbaycan İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü tarafından Rusça'ya¹³ çevrilmiştir.¹⁴

Ahmet Savran tarafından 1992 yılında yapılan tercümesinde¹⁵, Myriokephalon Savaşı'nın tarafları, savaşın sebepleri, I. Manuel'in savaş öncesi

⁹ Ferdinand Wüstenfeld, *Die Geschichtschreiber der Araber und ihre Werke*, Göttingen 1882, s. 89, dipnot 256.

¹⁰ Henry Frederick Amedroz, "The Marwanid Dynasty at Mayyafariqin in the Tenth and Eleventh Centuries", *JRAS*, London 1903, ss. 123-154.

¹¹ Bedevî Abdüllatîf Avad, *Târîhu'l-Fâriki*, Kahire 1959; M. Emin Bozarslan, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, İstanbul 1985.

¹² Ahmet Savran, *A Critical Edition of the Artukid Section in Târîkh Meyyâfârikîn wa Âmid*, Erzurum 1987; Carole Hillenbrand, *A Muslim Principality in Crusader Times*, İstanbul 1990.

¹³ *Iz İstori'i Mayyafarikina*, Trudi Institutu İstori'i Akademii Nauk Azerbaycan, sy. 2, Bakü 1957.

¹⁴ Ahmet Savran, İbnü'l-Ezrâk el-Fârikî mad., *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 34-35; Ercan Gümüş, "İbnü'l-Ezrâk ve Eseri "Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi" Üzerine Türkiye'de Yapılan Çalışmalar Işığında Bir Değerlendirme", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, sayı VII, Nisan, Diyarbakır 2012, ss. 1-13.

¹⁵ İbnü'l-Ezrâk, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısım)*, (trc. Ahmet Savran), Erzurum 1992, ss. 182-183.

inşa ettirdiği Dorylaion ve Sublaion kaleleri ile savaşa katılan asker mevcutları, cereyanı ve sonrasına ait önemli atıflar yer almaktadır.

c) Roger de Hoveden:

Yorkshire'a bağlı Hoveden (Howden) kasabasından olan Roger de Hoveden, İngiliz kralları II. ve III. Henry dönemlerinde yaşamış bir hukukçudur ve onlara kâtip ve sekreter gibi hizmet etmiştir. Yürüttüğü çeşitli görevler arasında Oxford'da papaz sıfatı ile teoloji profesörlüğünün de bulunduğu söylenmektedir. Başrahipleri ölen manastırları dolaşarak gelirleriyle ilgili konulara nezaret etmiştir. Böylece çok sayıda mektup ve yazışmayı inceleme fırsatı bulmuştur.

1174-1189 arasında *Gesta Regis Henrici Secundi* and *Gesta Regis Ricardi* adlı 1169-1192 arasını ele alan ilk eserini kaleme almış olmalıdır. Bu eser daha önceleri bir nüshasını kütüphanesi için kopyalatan Benedict of Peterborough'a ait zannedilirdi.¹⁶ Aslında Roger de Hoveden'a ait olan bu Latince eser, William Stubbs tarafından yayınlanmıştır.¹⁷ Stubbs, daha sonra eserin Roger de Hoveden tarafından genişletilmiş halinin (*Chronica Magistri Rogeri De Houedene*) Latince neşrini de yapmıştır.¹⁸

Katıldığı III. Haçlı Seferi'nden dönüşte 1192 yılında yazmaya başladığı 732-1201 yılları arasını konu edinen kronik ise, özellikle 1192 yılından itibaren İngiliz tarihi yanında o sıralar bilinen dünyanın olayları için de önemlidir. Eseri, muhtemelen hayata veda ettiği 1201 yılında aniden sona erer. İskoçya, Fransa, Almanya, Norveç, Danimarka, İspanya, Portekiz, İtalya, İstanbul, Anadolu ve kutsal topraklarda yaşananlar ile alakalı yer yer hatırı sayılır malumat vermektedir. Bu değerli Latince kroniği (*Annalium pars prior & posterior*) ilk olarak Sir Henry Saville tarafından Scriptorum post Bedam dâhilinde 1596'da Londra'da yayınlanmıştır. 1691'de Frankfurt'ta yeniden basılmıştır. Müellifi hakkındaki özet bilgiyi giriş kısmından edindiğimiz İngilizce tercümesi 1853'te Henry T. Riley tarafından Latince aslından yapılmış ve *The annals of Roger de Hoveden* adı ile yayınlanmıştır.¹⁹

¹⁶ Doris M. Stenton, "Roger of Howden and Benedict", *English Historical Review*, v. 68, 1953; David Corner, "The Gesta Regis Henrici Secundi and Chronica of Roger, Parson of Howden", *Bulletin of the Institute of Historical Research*, v. 56, 1983.

¹⁷ Benedict of Peterborough, *Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis*, (The Chronicle of the Reigns of Henry II. and Richard I. A. D. 1169-1192), (ed. William Stubbs), v. I, Oxford 1867.

¹⁸ Roger de Hoveden, *Chronica Magistri Rogeri De Houedene* (ed. William Stubbs), v. II, London 1869.

¹⁹ Roger de Hoveden, *The annals of Roger de Hoveden, Comprising the History of England and of Other Countries of Europe from A.D. 732 to A.D. 1201* (Latince'den İngilizce tercüme, Henry T. Riley), v. I, London 1853.

1853 tarihli tercümede yer alan imparator Manuel'in İngiltere kralı Henry'ye yazdığı mektup, savaş sahasının tespiti hususunda Niketas'ın kroniği kadar faydalı tarihî ve coğrafi malumat içermektedir. İmparator I. Manuel mektubunda savaş hazırlıkları, ordusunun mahiyeti, savaşa ilerleyişi ve yaklaşık 10 millik ordu kolunun ilerlediği boğazda yaşanan çatışmalar ile barışın tesisi hakkında detaylı malumat vermektedir.

Boğazın adının, I. Manuel'in mektubuna yer veren ve aslında Roger de Hoveden'a ait olduğu halde Benedict of Peterborough'un kaleme aldığı zannedilen eserde (*Gesta Regis Henrici Secundi and Gesta Regis Ricardi Cibrilcimani*²⁰ ve aynı eserin Roger de Hoveden tarafından genişletilmiş halinin (*Chronica Magistri Rogeri De Houedene*) Latince neşrinde *Cybrilcymani*,²¹ Roger de Hoveden'in bir diğer Latince eserinin (*Annalium pars prior & posterior*) Henry T. Riley tarafından yapılan İngilizce tercümesinde ise *Cibrilcima*²² şeklinde kaydedildiği görülür.

Bu mektubun bir başka İngilizce tercümesi de Alexander Alexandrovich Vasiliev tarafından 1929-30'da yayınlanmıştır.²³

d) Gregory Abû'l-Farac:

Ebu'l-Ferec Cemâlüddin Yuhannâ Mâr Grigorius b. Tâciddin Ehrun el-Malatî, 1225 yılında Malatya'da doğmuştur. Hayatı hakkında ancak kendi eserlerinde bilgi bulunur. "İbnü'l-İbrî" ve "Bar Hebraeus" olarak da tanınır. Aslen Yahudi olan babası Ehrun, saygın ve ünlü bir tabipti. Küçük yaşlardan itibaren Arapça ve Süryanice öğrenip; felsefe, ilâhiyat ve tıp eğitimi gördü. Moğol istilâsı üzerine 1243 yılında ailesiyle göç ettiği Antakya'da Yakubî mezhebine bağlı bir Hıristiyan olarak karşımıza çıkan müellif, Beriye'de bir mağaraya çekilerek ruhbanlık hayatına atıldı. Takip eden devirde bir ara Trâbluşşam'a gidip tıp tahsili görmüş ve 1246'da Yakubî patriği İgnatius Saba tarafından Malatya'ya bağlı Cûbâs'a (Gabos) piskopos tayin edilmiştir. 1253'te Halep'e tayin edilmiş ve Doğu'daki Yakubî Süryanilerin Metropoliti olmuştur. Ancak vazifesine başlaması siyasî birtakım çekişmeler neticesinde iki yıl sonra gerçekleşebilmiştir. Hülâgü Han Halep'i zapt ettiğinde, huzuruna çıkıp Yakubî Hıristiyanların bağışlanmasını sağlamıştır. Moğollarla kurduğu yakın ilişki sayesinde 1264 yılında

²⁰ Benedict of Peterborough, v. I, 1867, p. 128.

²¹ Roger de Hoveden, v. II, 1869, p. 103.

²² Roger de Hoveden, v. I, 1853, p. 420.

²³ Aynı metnin başka bir tercümesi için bkz. Alexander Alexandrovich Vasiliev, "Manuel Comnenus And Henry Plantagenet", *Byzantinische Zeitschrift*, band XXIX, Leipzig und Berlin, 1929-30, pp. 233-244.

Mâverâünnehr ve Irak-ı Acem metropoliti olup, 1286 yılında ölene dek eserlerini kaleme almakla meşgul olmuştur.

Makhtebhanuth zabhne (Kronografya, Tarihu'z-zamân) adlı Süryanice umumi tarihi yaratılıştan 1286 yılına kadar gelen hadiseleri ihtiva eder. Eseri dilimize kazandırılmıştır.²⁴ Birinci bölümünde Haçlı saldırıları ve Moğol istilâsının yaşandığı devirde cereyan eden hadiselere ait pek çok enteresan kayıt bulunur. Bunlar, müellifin mevkii göz önüne alınırca oldukça önemlidir. İslâm Devletleri adlı bölümde İslâm'ın Türkler arasında yayılması, Abbasîler zamanında Bağdat'ta bulunan Türklerden, Selçuklular ve bunların kollarından oldukça geniş şekilde bahseder. Son kısım ise Moğol istilâsına ayrılmıştır. Adı bilinmeyen bir müellif ilk bölüme 1297 yılına kadar uzanan bir zeyl yazmıştır.²⁵

Müellif, eserinde Myriokephalon Savaşı'na da kısa bir bahisle yer vermiştir. I. Manuel'in Dorylaion ve Sublaion istihkâmlarını inşasını, savaşın taraflarının hazırlıklarını, savaşın cereyanı ve Bizans ordugâhının yağmalanması ile imparatorun sulh talebini anlattığı bahsi diğer kroniklerdeki bilgilerle örtüşmektedir. *"Türkler, bilhassa aralarındaki piyadeler, dağlara saptılar ve Bet-Toman'ın derin geçitlerine dalarak, Rumların ağır eşyalarını bıraktıkları büyük karargâha geldiler, yağma ettiler ve arabaları yaktılar. Bu yüzden Rumlar ümitlerini kestiler ve Türkler onlara hâkim oldular. Türkler dağ tepelerinden kayaları Rumların üzerine yuvarlıyor ve Rumlar ile atları arasında karışıklıklar vücuda getiriyorlardı..."* şeklindeki kaydı ile Bizanslıların yenildiği muharebenin Bet-Toman'ın (**BÊTH THÔMÂ**) derin geçitlerinde olduğunu söylemesi ise, savaşın bir boğazda cereyan ettiğine açıkça işarettir.²⁶

e) Saint Neophytos:

1214 tarihli eseri Recluse'da (Panegyric 15) 5 varak (122 β-129α) kadar savaşa yer ayırdığı söylenen Kıbrıslı rahip Neophytos, mecazi olarak I. Manuel'in savaştaki kahramanlığı üzerinde durur. Adamlarının öldürüldüğünü görünce çılgına dönmüş, Türklerle hücum etmiştir. Taarruzu boyunca Tanrı tarafından korunan Manuel, birçok düşmanını öldürmüş ve sağ salim kurtulabilmiştir. Merak uyandırıcı bir biçimde savaşçı hükümdar David ve onun savaştaki müstebitliği ile yine karşılaştırma yapılmıştır. Catia Galatariotou, bu bilginin

²⁴ Gregory Ebu'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi* (trc. Ö. R. Doğrul), I-II, Ankara 1987.

²⁵ Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-İbrî", *DİA.*, XXI, İstanbul 2000, ss. 92-94; Adnan Eskikurt, *Musul Atabegliği (Zengilerin Son Devri ve Lü'lü' Ailesi)*, Çamlıca yay., İstanbul 2014, ss. 14-15.

²⁶ Gregory Ebu'l-Ferec, II, ss. 421-422. Ayrıca bkz. Gregory Ebu'l-Farac, *The Chronography of Gregory Ebu'l-Farac* (trc. Ernest A. Wallis Budge), I-II, Oxford University Press, London 1932, pp. 306-307.

olayların Kıbrıs'a bir imparatorluk tebliği ile ulaşan resmi anlatımından kaynaklandığını ileri sürer.²⁷

f) Salerno'lu II. Romuald (Romualdi):

1110 yılında doğan Salerno'lu Romuald (Romuald Guarna), 1181/2 yılına kadar yaşamış ve 1153'ten ölümüne kadar Salerno'nun başpiskoposluğunu yapmıştır. Salerno'nun yerlisi, Lombard soylusudur. Tıp, tarih, hukuk ve teoloji eğitim almıştır. Ravenna'lı William'ın ölümünden sonra başpiskoposluğa getirilmiştir.

Kral I. William ve kral II. William dönemlerinde diplomat olarak da hizmet etmiş, 1156 Benevento Anlaşması'nın müzakerelerine katılmış ve 1177 Venedik Anlaşması'nı imzalamıştır. Bari'li Amiral Maio'ya düzenlenen komploda yer almasına rağmen gözden düşmemiş, hatta II. William'ın taç giyme törenini icra etmiştir.

Eseri yaratılıştan 1178'e kadar gelir. Eserinin 839 yılından sonraki kısmı detaylı bir anlatımla süslüdür. Salerno, Benevento Monte Cassino arşivlerinden ve çeşitli kroniklerden (*Annales Beneventani*, *Chronicon Cavensis*, *Chronicon Monasterii Casinensis*, *Chronicon Wolf Protospata*) yararlanmıştır.

1866'da Wilhelm Arndt tarafından neşredilen eserinde²⁸ Myriokephalon Savaşı'na da yer vermiştir. İmparator I. Manuel'in savaş hazırlıkları, Sultan'ın savaşı önleme çabaları ve dar geçitlerde meydana gelen savaşın cereyanı hakkında bir malumat yer almaktadır.²⁹

g) Georgios Kodinos (Pseudo Kodinos):

Bizans sarayının üst düzey görevlilerinden (kouropalates) olan müellifin XV. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı dışında hayatı hakkında bilgi yoktur. XIV. yüzyıla ait günümüze ulaşan üç anonim kroniğin (*Patria*, *De Officiis* ve *Agarenes*) yazarı olduğu farz edilmiştir. Schreiner'in imparatorluk kronikleri arasında neşrettiği eserinde İmparator I. Manuel'in 17 Eylül 1176'da Tzivilmani (Τζιβλιμανή/Tzibrizte) Boğazı'nda mağlup olduğuna dair kısa bir kayıt vardır.³⁰

²⁷ Neophytos the Recluse, *Βυζαντινά και μεταβυζαντινά εγκώμια εις τον Άγιον Δημήτριον (Byzantine and post-Byzantine praise in the Holy Demetrios)*, (ed. Βασίλειος Λαούραδας/Basil Laourdas), *Makedonika*, v. 4, Selânik 1960, pp. 49-55; Catia Galatoriotou, *The Making of a Saint: the Life, Times and Sanctification of Neophytos the Recluse*, Cambridge University press, New York 1994, pp. 229-230.

²⁸ Romualdi of Salerno, *Annales Romualdi* (ed. Wilhelm Arndt), *Monumenta Germaniae Historica*, XIX, Impensis Bibliopolii Aulici Hahniani, Hannover 1866, pp. 387-461.

²⁹ Romualdi of Salerno, p. 442.

³⁰ Georgios Kodinos, "The chronicle of Pseudo-Kodine," *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, vol. 1, (ed. P. Schreiner), Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna 1975, p. 146.

2-Savaşın Konya Yakınında Gerçekleştiğine İşaret Eden Kronikler

a) Ioannes Kinnamos:

İmparator Manuel'in son seferlerinde yanında bulunan bir Bizans saray kâtibidir (gramatikos). *Historia* adlı eseri 1118-1176 yılları arasındaki olayları ele alır. Gerçekçi fakat analizden uzak anlatımına rağmen, hayli faydalı malumatı içeren bir Bizans kroniğidir. İlk elden bilgi sahibi olması sebebiyle İmparator'un harekâtları hakkında detaylı bilgi aktarmıştır. Ancak eserindeki anlatımı Myriokephalon Savaşı öncesi 1176 baharında kesilir.

Bununla birlikte, I. Manuel Komnenos'un 1146 Konya seferinden bahseden kısımda yer alan "...Sultan onların tahriki ile eskisi gibi kaçmak istemedi ve iyi bir duruma ulaşınca, barbar dilinde Tzibrelitzemani denilen yere varmış bulunan Romalılara hücum etmek üzere acele etti. Burası diğer bütün yerlerden daha zor geçilir; sadece saflar halindeki ordular için değil, küçük gruplarla yolculuk yapanlar için de zordu. Romalılar aslında ordugâhta zor durumdaydılar" ve "Çünkü hala düşman ülkesinin ortasındayız ve Roma surlarından çok uzaklardayız. Bunu söyledikten ve orduyu düzene soktuktan sonra doğruca önceleri halkın Skleros'a ait ama şimdi Pusguse dedikleri göle (Beyşehir Gölü) doğru yola çıktı. Ordu o dar yerden ovaya çıkıp açık alana varınca, İmparator askerlerden birine çok yüksek sesle haykırıp Türklerden birini çağırmasını emretti" şeklindeki ifadeler, Bizanslıların Konya çevresindeki sonuçsuz çatışmalar ardından Tzibrelitzemani/Tzibritze³¹ Geçidi'ni kullanarak Pusguse Gölü'ne ulaştığından söz edilmesi nedeni ile eseri hayli önemli hale getirir.³² Zira Myriokephalon Savaşı, Niketas'ın eserinde de ifade edildiği üzere, Tzibritze Geçidi'nde cereyan etmiştir. Bizans Ordusu'nun geçitten çıktıktan sonra ulaştığını söylediği Pusguse de bugünkü Beyşehir Gölü'ne Bizanslıların o dönem verdikleri isimdir. Bu nedenle de eseri Tzibritze Boğazı'nın Konya-Beyşehir arasındaki Bağrsak Boğazı olduğunu tespiti büyük katkı yapmaktadır.

Ramsay de I. Manuel Komnenos'un Kinnamos tarafından anlatılan 1146 Konya seferi ile ilgili bir değerlendirmede bulunmuş ve "*Manuel'in devam ettiği yol üzerindeki güç geçit (Tchivretzemani) ya İconium'un [Konya] birkaç mil batısındaki*

³¹ Kinnamos, aslını bilmediğinden ismin Türkçe söylenişinin bozuk bir şekline yer vermiştir. Niketas bu boğaz için Tzibritze ismini kullanmış, I. Manuel de İngiliz kralına yazdığı İtalyanca'ya yakın Ortaçağ Latincesi ile kaleme alınmış mektupta Cybrilcymani adını kullanılmıştır. Boğazın yer aldığı mevki Osmanlı tahrirlerinde Akşehir'e tabi Çemen Eli nahiyesi olarak geçmektedir. Bilge Umar da bu isme Çivril Çimani gibi bir anlam vermiştir. Ioannes Kinnamos, s. 41; Niketas Khoniates, s. 124; Mehmet Akif Erdoğan, "Akşehir Sancağı'ndaki Dirliklerin III. Murad Devrindeki Durumu ve 1583/991 Tarihli Akşehir Sancağı İcmal Defteri", *OTAM*, I, Ankara 1990, ss. 127-162; Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1993, s. 808.

³² Ioannes Kinnamos, ss. 34-49.

dağların geçidi yahut da Dervent [Derbent] köyünün yanındaki boğazdır. Çünkü Konya'dan Çığıl'a giden yol ikisinden de geçmektedir. Manuel, Tchivrelitzemani'den daha ileri gitmedi: eskiden Skleros denilen Pasgusa Gölü'ne giden yoldan geri döndü. Bu göl, daha eskiden Karalis denilen Beyşehir Gölü'dür; Skeleros'un Bizanslıların Karalis kelimesine verdikleri şekil olduğu anlaşılıyor" diyerek Konya-Beyşehir arasındaki Bağırsak Boğazı'na işaret etmiştir, ancak 1176'da cereyan eden Myriokephalon Savaşı'nın da burada cereyan ettiğini fark edememiştir.³³

b) Süryanî Mihael:

1126-1199 yılları arasında yaşayan müellifin eseri yaratılıştan 1195 yılına kadar gelmektedir. Süryanice tek nüshası vardır. Yaklaşık 50 yılda kaleme aldığı eserinde anlattığı dönemin siyasî-askerî, kiliseye ait ve muhtelif meselelerini ayrı ayrı ele alır. Eserin muhtelif kısımlarını Suriye Ortodoks Kilisesi patriği olduğu dönemde (1166-1199) elde ettiği bilgilerle kaleme almıştır.

Jean Baptiste Chabot'un Süryanice aslından yaptığı ve Paris'te yayınlanan Fransızca tercümesi üç cilt halindedir (c. 1 / 1899, c. 2 / 1901, c. 3 / 1905). Chabot 1910'da Paris'te Süryanice aslını neşretmiştir. Ermenice 60 kadar özet nüshası vardır ve bunların neşirleri vardır. Bedrosian da Kudüs'te 1870 ve 1871'de yapılan neşirlerden yararlanarak eseri İngilizce'ye tercüme etmiştir.³⁴

Eser, müellifin Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı II. Kılıç Arslan ile yakınlığı bulunması ve zaman zaman da bir araya geldikleri bilindiğinden dönemin olayları için hayli önemli bir kaynaktır. Müellifin Sultan II. Kılıç Arslan ile Malatya'da bizzat tanıştığı kayıtlarında yer alır. Dolayısı ile 3. ciltte Myriokephalon Savaşı hakkında verdiği detaylı bilgiler savaş yerinin tespitinde önem arz eder.

Süryani Mihael savaş için ilerleyen Bizans Ordusu'nun Türk topraklarında beş gün yol aldıktan sonra Konya yakınlarına, Bağırsak Boğazı mevkiine ulaştığını, "İmparator çok geçmeden Türklerin arazisinde beş günlük yolculuk mesafesine hızlı bir şekilde ilerledi" ve yine "Rumlar, Konya yakınlarına ulaştılar. [Şehre] bir günlük yürüyüş mesafesinde ve Sultan'ın bulunduğu yerin üç saat uzağındaydılar" şeklindeki ifadeleri ile eserinde açıkça ortaya koymuştur.³⁵

Zira boğaz ve çevresi Konya'ya yaklaşık 50 km. mesafededir ve yöredeki arazi çalışmaları sırasında öğrendiğimize göre Yunuslar köyü sakinlerinin

³³ William Mitchell Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (trc. Mihri Pektaş), MEB. yay., İstanbul 1960, s. 398.

³⁴ Süryanî Mihael, *Chronique De Michel Le Syrien* (ed. J. B. Chabot), tome III, Ernest Leroux, Paris 1905, ss. 370-372; Robert Bedrosian, *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians* (translator's preface),

<https://archive.org/details/ChronicleOfMichaelTheGreatPatriarchOfTheSyrians>

³⁵ Süryanî Mihael, tome III, s. 371.

büyükleri vakti ile Konya'ya atla bir günde ulaşmakta imişler. Mihael'in savaş alanı, muharebenin cereyanını ve barış görüşmeleri hakkındaki tasvirleri Niketas ve Kinnamos'un verdikleri malumatla da çokça örtüşmektedir.

c) Ermeni Smbat Sparapet:

1208-1276 tarihleri arasında yaşayan Smbat, 1226-1269 yılları arasında hüküm süren kral I. Het'um'un kardeşi ve Kilikya Ermeni Krallığı'nın başkomutanı (sparapet/connétable) idi. Bedrosian'a göre bölgede konuşulan birçok dili bilen Smbat, Karakurum seyahatindeki (1248) gözlemlerine Kıbrıs kralı I. Henry'ye yazdığı Fransızca kısa mektubunda yer vermiştir. Ayrıca *Assises of Antioch* adlı eseri de Fransızca'dan Ermenice'ye tercüme etmiştir.

Statüsü ve konumu sayesinde devlet ve Ermeni Patrikliği arşivlerine rahatlıkla ulaşabileceği düşünülürse, devletin askeri ve diplomatik ilişkileri hakkında hayli malumat sahibi olduğu konusunda şüpheye yer olmaz. Bu bakımdan Smbat'ın XIII. yüzyıl sonlarına ait kroniği³⁶ Kilikya Ermeni Krallığı ve ilişkili siyasî teşekküllerin tarihi için bir ana kaynak niteliğindedir.

Eserini yazarken Urfalı Mateos'un 951-1136 arasındaki olayları anlatan kroniği ve papaz Grigor'un 1136-1162 arasını ele alan zeylinden önemli ölçüde yararlanmışır. 1163-1272 yılları arasındaki hadiselerin tarafından kaleme alındığını söylemek de yerinde olur.

Klâsik Ermenice nüshaları Oskan Yovhanne'seants' tarafından Moskova'da (1856) ve G. Shahnazarean tarafından da Paris'te (1859) neşredilen bu kronik, 1956'da da Serope' Age"lean tarafından Venedik'te *Smbatay sparapeti taregirk (The Chronicle of Smbat Sparapet)* adı ile neşredilmiştir. Ayrıca Sirarpie Der Nersessian tarafından neşredilen *(The Armenian Chronicle of the Constable Smpad, Dumbarton Oaks Papers, 13, 1959, pp. 143-168)* kroniğin, Gérard Dédéyan tarafından kısmî Fransızca tercümesi (*La chronique attribuée au Connétable Smbat, Paris 1980, pp. 9-35*) yapılmıştır. Kısa Ejmiatsin nüshalarının Fransızca kısmî tercümeleri de V. Langlois (*Chronique de Sempad, Extraits, St. Petersburg 1862*), ve E. Dulaurier tarafından (*Sěmpad, "Chronique Du Royaume De La Petite Arménie Par Le Connétable Sěmpad", Recueil Des Historiens Des Croisades Documents Arméniens, Publie Par Les Soins De L'Academie Des Inscriptions Et Belles-Lettres, Tome Premier, Paris 1869, pp. 610-672*) yayınlanmıştır. Nihayet Gérard Dédéyan tarafından Venedik nüshasının kısmî Fransızca tercümesi yapılmıştır (Paris, 1980). Robert Bedrosian

³⁶ Smbat Sparapet, *Chronicle* (translated from Classical Armenian by Robert Bedrosian), Sources of the Armenian Tradition, New Jersey 2005 ([http://rbedrosian.com / Downloads / Chronicle_Smbat_Sparapet.pdf](http://rbedrosian.com/Downloads/Chronicle_Smbat_Sparapet.pdf)).

tarafından da farklı nüshalardan yararlanılarak 2005'te İngilizce'ye tercüme edilmiştir.³⁷

Kronikte yer alan, “*Aynı yıl (1176'da), Konya (Iconium) Sultanı Kılıç Arslan Konya'ya uzak olmayan bir yerde, bugün yıkık ve terk edilmiş olan Meldinis Kalesi'nin önünde Bizans İmparatoru Manuel'i hezimete uğrattı*” şeklindeki ifade Myriokephalon Savaşı'nın konumu ile ilgili ulaşılabilen en detaylı bilgidir.³⁸ Savaşın Konya yakınında cereyan ettiğini ve bir kale önünde savaşıldığını açıkça ifade etmesi nedeni ile çok önemlidir. Zira hem Smbat ve hem de Niketas'ın savaşın yapıldığı dönemde yıkık ve terk edilmiş bir vaziyette olan bir kaleden söz etmeleri dikkate alındığında aynı yerden söz ettikleri düşünülebilir. Dolayısı ile kale, savaş yerini belirleyici açık bir işaretir.

Kroniğin Fransızca tercümesinde *Meldinis* (trc. E. Dulaurier 1869) ve İngilizce tercümesinde *Melitene* (trc. R. Bedrosian 2005) şeklinde ifade edilen kalenin varlığına Osmanlı tahrirlerinde de Hisar-ı Meldos (Meledos) adı ile rastlanılır.³⁹ Günümüzde Konya-Beyşehir arasında uzanan Bağırsak Boğazı'nda yer alan ve Asar Kale adı da verilen bir kayalık tepede yer alan kalıntılarda yapılan yüzey araştırmasına göre geç Roma erken Bizans dönemlerinde kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. Hisar-ı Meldos'un bulunduğu kayalık tepeye ve hemen kuzeyindeki yaylaya günümüzde Balkaya/Ballıkaya denilmektedir. 1869 yılında kroniğin Fransızca tercümesini yayınlayan Dulaurier de, “*Iconium'un (Konya) kuzeybatısında yer alan harap Myriokephalon Kalesi'nin önünde oldu, Sultan Kılıç Arslan İzzeddin (İmparator) Manuel'i yendi, bizim yazarın (Smbat), muhtemelen adı Ermeniler tarafından kendisine verilen, Meldinis Melitene olarak adlandırdığı bu kale ile aynıdır*” diyerek, Meldinis Kalesi ile Myriokephalon Kalesi'nin aynı yer olduğunu ve kalenin Konya'nın kuzeybatısında yer aldığını ifade etmiştir.⁴⁰

d) Sur (Tyre) Piskoposu William:

1130 yılında büyük ihtimalle Kudüs'te dünyaya gelen ve 1175-1184 veya 1185 arasında Sur (Tyre) başpiskoposu olan William, 1174'den ölümüne kadar da Kudüs Latin Krallığı'nın şansölyesi olmuştur. 1178'de İstanbul'a bir görevle giden William, burada yedi ay kadar İmparator I. Manuel'in misafiri olmuştur. Bir kilise

³⁷ Bkz. Smbat Sparapet, tercümanın önsözü.

³⁸ Sëmpad, “Chronique Du Royaume De La Petite Arménie Par Le Connétable Sëmpad”, *Recueil Des Historiens Des Croisades Documents Arméniens*, Publie Par Les Soins De L'Academie Des Inscriptions Et Belles-Lettres, Tome Premier, Paris 1869, p. 626.

³⁹ Bkz. Mehmet Akif Erdoğru, 1466 Tarihli Akşehir Mufassal Defteri (Metin ve İnceleme), TTK. Ankara 2015, s. 11.

⁴⁰ Sëmpad, p. 626. Kale hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Adnan ESKİKURT, Mehmet Akif Ceylan, *Selçuklu-Bizans Münasebetlerinde*, ss. 40-44, 92-94 ve Mehmet Akif Ceylan, Coğrafi Perspektiften, ss. 73-81.

ve devlet adamı olarak devlet meseleleri hakkında hayli bilgi sahibi olan müellifle ilgili bilgiler daha ziyade kendi satırlarında bulunabilmektedir. Latince, Fransızca, Arapça ve Grekçe'ye vakıf olduğu söylenir.

Karl Amaury'nin isteği üzerine üç tarih kitabını yazmaya girişmiştir. İlki, *Gesta Amalrici regis* adını taşımaktadır. Ancak 1167'de başladığı eserin yazımından Amaury'nin krallığın daha önceki tarihini yazmasını istemesi nedeni ile 1170'te vazgeçmiştir. Başladığı bu ikinci eserin adı ise William'a göre *Gesta Hiersolymitanorum* idi. I. Haçlı seferinden, yani 1094 veya 1095'ten Amaury'nin 1163'te tahta çıkışına kadar olayları ihtiva edecekti. Üçüncü kitaba ise 1074'ten bir süre önce başlamıştır. *Gesta orientaliū principū* adlı çalışma (Hz.) Muhammed'in zamanından o ana kadar Müslüman Doğu'da olan olayları anlatacaktı. 1117'e kadar da bu son iki kitapla ilgili çalışmalarını sürdürmüştür. Ancak görevine bağlı meşguliyetleri sebebi ile yazma işine sonraki beş yıl yeterli ilgiyi gösterememiştir. Nihayet 1182'de işlerin yoğunluğu sebebi ile adı geçen son iki çalışmasını tek bir eser haline getirme kararını almıştır.

1184 yılına kadar olan olayları anlattığı asıl adı bilinmeyen eserine şimdiki adı Batı Avrupa'da verilmiştir. Eseri, Haçlı seferleri ve sonrasında kurulan Latin devletlerinin ve bölgenin Müslüman hükümdarlıklarının tarihi için çok önemlidir. Anonim bir yazarın *Gesta Francorum'u*, Raymond d'Aguilers, Walter the Chancellor, Fulcher of Chartes ve Albert Aix gibi Haçlı seferi kaynakları, Arapça kaynaklar ve kitabeler yanında kendi görüşleri ve sözlü geleneğe de yer verdiği eserinin Latince ve Eski Fransızca neşir ve tercümeleri vardır. Nihayet 1943'te İngilizce'ye de tercüme edilmiştir.⁴¹

Eserin ikinci cildinde Myriokephalon Savaşı'ndan bahsedilmektedir. Konya'daki tehlikeli bir dar geçitte I. Manuel'in ordusunun nasıl mağlup olduğu ve sonrasında imparatorun yaşadıklarına dair kısa ama hayli önemli bir malumata yer verilmiştir. Müellifin savaş sonrası 1178'de İstanbul'a gidip yedi ay kadar I. Manuel'in misafiri olduğu dikkate alındığında verdiği bilgilerde hata payı olma ihtimali hayli zayıflamaktadır.⁴²

e) Hethum:

1076-1296 yılları olaylarını ele alan kısa, fakat değerli kroniğini XIII. yüzyıl sonları veya XIV. yüzyılın başlarına Kilikya Ermeni Krallığı'nda kaleme almıştır.

⁴¹ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea* (trc. E. A. Babcock & A. C. Krey), v. I-II, Columbia University Press, New York 1943 (Fransızca neşri: Guillaume De Tyr Et Ses Continuateurs, *Histoire, Histoire Générale Des Croisades Par Les Auteurs Contemporains* (trc. M. Paulin), tome I-II, Paris 1879-1880).

⁴² William of Tyre, II, pp. 414-415.

Yaşadığı memleket yanında, Bizanslılar, Selçuklular, Eyyubiler, Moğollar ve Memlûklular hakkında da bilgi verir. Ermeni, Latin, Grek ve Süryani kaynaklarından yararlanmışır. İlk olarak 1842’de M. Awgorean tarafından klâsik Ermenice nüshası neşredilmiştir. Eduoard Dulaurier, 1869’da bu metni Fransızca’ya tercüme etmiştir. V. A. Hakobyan ise, bir giriş ve değerli notlarla genişletilmiş bir neşir yapmıştır. (*Manr zhamanakagrut’yunner XIII-XVIII dd./Minor Chronicles of the XIII-XVIII Centuries*, v. I, Erivan 1951, pp. 65-87).

Eserde 1176 yılının önemli olaylarının kaydedildiği kısa paragrafta Myriokephalon Savaşı ile ilgili olarak “*Bizans imparatoru Manuel Komnenos, Sultan Kılıç Arslan tarafından Konya yakınında yenildi*” şeklinde bir cümlelik ancak hayli önemli bir bilgi mevcuttur.⁴³

f) Kardinal Boso:

Papa III. Alexander (1159-1181) hakkındaki eseri (Boso’s Life of Alexander III), *Liber Pontificalis*’in⁴⁴ en dikkat çekici kısmıdır. Aydınlatıcı bir eserdir, ancak özünde bir tarih kitabı olmasına rağmen III. Alexander’ın hayatına mahsus olduğu değerlendirmesi yapılmıştır. Hakikatte 1159’un çifte seçimi ile meydana gelmiş ve 1177’deki Venedik Barışı’na kadar sürdürülmüş uzun süreli hizipleşmenin tarihidir. Eserde III. Alexander bir kahraman ve İmparator I. Frederick Barbarossa (1152-1190) da zalim bir kişi gibi tasvir edilir. Alexander kilise birliğini savunurken, Barbarossa ise tam tersi davranış içerisinde. Ellis’e göre, Alexander’ın 1176’da Roma’ya dönüşüne kadar devam eden eserin yazarı Boso’nun 1178’de vefat ettiği düşünülmektedir.⁴⁵

Hazırladığımız bu makale münasebetiyle “O sıralarda Türk topraklarına hâkim olmak isteyen Bizans imparatoru Manuel büyük bir kuvvetle onları işgal etti, kasaba ve köyleri yakıp yıkarak neredeyse Sultanlığın başkenti Konya’ya kadar ilerledi.” şeklinde başlayan bahsi ile eserinde Myriokephalon Savaşı’ndan

⁴³ Héthoum (Comte De Gorigos / Count of Gor’igos), “Table Chronologique”, *Recueil Des Historiens Des Croisades Document Arméniens*, Tome Premier, Publie Par Les Soins De L’Academie Des Inscriptions Et Belles-Lettres, Paris 1869, p. 477. Ayrıca bkz. Robert Bedrosian, King Het’um II, ([http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1289-1307_King_Het'um_II_Chronicle_\[The_Armenia_History\]_EN.pdf](http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1289-1307_King_Het'um_II_Chronicle_[The_Armenia_History]_EN.pdf)).

⁴⁴ Günümüze ulaşan erken örnekleri *Liber Episcopalis in Quo Continentur Acta Beatorum Pontificum Urbis Romae* ve sonraları da *Gesta* veya *Chronica Pontificum* gibi adlarla tanınan *Liber Pontificalis*, esasen Aziz Peter’den II. Adrian (867-872) veya V. Stephen’a (885-891) kadar görev yapan papaların biyografilerine ait bir kitaptır. Sonradan IV. Eugene (1431-1447) ve II. Pius (1458-1464) dönemlerine kadar yapılan ilavelerle yani XV. yüzyıla kadar genişletilmiştir.

⁴⁵ Kardinal Boso, *Boso’s Life of Alexander III* (trc. G. M. Ellis), Basil Blackwell, Oxford 1973, (intr.) pp. 1-2.

bahsettiğini tespit ettik. Boso, bahsinin devamında da savaşın cereyanı hakkında detaylı bilgiler vermiştir.⁴⁶

g) Anonim Tarih-i Âl-i Selçuk:

Aslı Farsça olup XIV. yüzyılda kaleme alınan eser, Selçuklu hanedanının tarihini anlattığı için bir Selçuknâme olarak kabul edilmiştir. *Tarih-i Âl-i Selçuk* başlığını taşır. Tarih-i Âl-i Selçuk Pâdişâhân-ı ilâ Rahmetihî li-Rabbihi el-Ğafûr alt başlığını taşır ve tek nüshası Paris Milli Kütüphanesi'ndedir (Bibliothèque National). Sonradan müsteşrikler eli ile kapağına Tarih-i Âl-i Selçuk Der Anâtûlî başlığı eklenmiştir.

Selçukluların tarih sahnesine çıkışından 1363 yılına kadar olan olayları ihtiva eder. Abbasi Halifeleri ve Hârezmşahlardan da bahseden eser, Türkiye Selçukluları ve Beylikler dönemi için orijinal bir kaynaktır. Eser, müellifinin mütalaa etmesi için kaleme aldığını bildirdiği son hanedan üyesi olması muhtemel Alâeddin b. Süleymanşâh b. Melik Rükneddin'in 6 Muharrem Pazar (15 Ekim 1363) günü vefat ettiği haberi ile metin sona erer.

İlk olarak Feridun Nafiz Uzluk tarafından tercüme edilerek aslı ile birlikte neşredilen eserin, 1999'da Nâdire Celâli tarafından edisyon kritiği yapılmıştır. Nihayet Celâli neşrinden yararlanarak Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner tarafından tercüme edilmiştir.⁴⁷

Eserde Myriokephalon Savaşı'na da yer verilmiştir. I. Manuel'in Konya'ya bir günlük mesafeye geldiği, savaşın cereyanı, barış görüşmeleri ve şartları hakkında kısa ama diğer kaynaklarla örtüşen önemli bir malumat yer almaktadır.

3-Savaş Sonrası Gelişmeleri Ele Alan Batı Kaynakları

a) M. Albert:

XII. yüzyıl sonlarında dünyaya gelmiştir. 1232'de Hamburg yakınlarındaki Stade'de bulunan St. John Manastırı'nın başrahibi olmuştur. 1236'da manastırdan ayrılmış, 1240'larda şehirdeki Fransisken rahipler topluluğuna katılmıştır. Aynı yıl yazmaya başladığı kroniği yaratılıştan 1256'ya kadar gelir. Eserinin ilk kısımları Bede'nin *Libellus de Sex Aetatibus Mundi* adlı eseri ile Aura'lı Ekkehard'ın kroniğine (Chronicon universale) dayanır. Kendi dönemi ile ilgili bilgiler daha detaylı ve güvenilirlerdir.

⁴⁶ Kardinal Boso, pp. 100-101.

⁴⁷ Anonim, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III, Histoire Des Seldjoukides D'Asie Mineure, par un Anonyme* (trc. Feridun Nafiz Uzluk), Ankara 1952, ss. 24-25; Anonim, *Târix-e Âl-e Saljuq Dar Ânâtoli*, Compiled by Unknown Author (ed. Nâdere Jalâli, Tehran 1999; Anonim, *Selçuknâme* (trc. Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner), Atıf yay., Ankara 2014, ss. 8-11, 37.

İlk olarak 1587'de Helmstadt'da, ayrıca 1858'de Hannover'da neşredilen eserinde Myriokephalon Savaşı sonrasındaki gelişmelere yer verir. I. Manuel'in savaş sonrası İmparator Frederick Barbarossa'ya mücevherler, balsamlar vb. değerli hediyelerle gelen subayları ile gönderdiği mektubunda galip geldiğini, Sultan'ın hizmeti ve düşmanları ile savaşmayı kabul ettiğini bildirdiğini ancak daha önce kabul edilen Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan'ın elçilerinden gerçeği öğrenmiş olduklarını alaycı bir anlatımla aktarır.⁴⁸

b) Robert de Mont (Torigny'li):

1110-1186 arasında yaşayan Torigny'li Robert (*Roburtus de Monte*), XII. yüzyılın önemli kroniklerindedir. Torigny'li aristokrat bir aileye mensuptur. 1128'de Bec Manastırı'na katılmış ve 1149'da buranın başrahibi olmuştur. Daha sonra da Normandiya'daki Mont Saint Michel'in başrahibi olmuştur. 1158'de burada Fransa kralı VII. Louis ve İngiliz kralı II. Henry ile görüşmüştür. 1163'te Roma'ya gitmiştir. Ruhban sınıfına mensubiyetine rağmen diplomat bir yönü de vardı. Düşkün olduğu kitap koleksiyonerliği ile tanınırdı. Bu sebeple Mont Saint Michel Manastırı'nı bir kitaplar şehri (*Cité des Livres*) haline getirdi.

Eseri, *Gesta Normannorum Ducum* (Deeds of the Norman dukes) adlı külliyyatın, William of Jumièges ve Orderic Vitalis'ten sonraki parçasıdır. Kroniği olayları I. Henry zamanına kadar getirir. Ayrıca William the Conqueror ve Bec tarihine de yer verir. Myriokephalon Savaşı sonrasında I. Manuel'in söz verdiği halde Dorylaion (Eskişehir) istihkâmını yıktırmaktan vazgeçmesi üzerine Sultan II. Kılıç Arslan'ın Menderes bölgesinde başlattığı harekâta yaşananlara ait kısa bir anlatıya yer verir. D. L. C. Bethmann tarafından 1844'te Hannover'de neşredilmiştir.⁴⁹

B. Myriokephalon Savaşı'na Dair Modern Çalışmalar

Mesele XX. asır başlarından itibaren bazı modern çalışmalara konu olmuş, tartışmalar giderek savaşın cereyan ettiği mevki üzerinde odaklanmıştır. Konu ülkemiz araştırmacılarının da dikkatini çekmiş ve Düzbel, Kumdanlı, Karamıkbeli, Çardak Geçidi, Kûfi Çayı Boğazı vb. yerler savaş alanı olarak ileri sürülmüştür.

⁴⁸ Albert von Stade, *Annales Stadenses* (ed. J. M. Lappenberg), *Monumenta Germaniae Historica*, XVI, Impensis Bibliopolii Aulici Hahniani, Hannover 1859, p. 349.

⁴⁹ Robert de Mont (of Torigny), *Cronica* (ed. D. L. C. Bethmann), *Monumenta Germaniae Historica*, VI, Impensis Bibliopolii Aulici Hahniani, Hannover 1844, p. 527; Robert de Mont (of Torigny), *The Chronicals of Robert De Monte* (Latince'den trc. Joseph Stevenson), *The Church Historians of England*, v. 4, part II, London 1856, p. 795.

1. Savaşın ve Savaş Hakkındaki Kaynaklardan Bahsedilenler

Mesele, XX. asrın başlarından itibaren bazı modern çalışmalara konu olmaya başlamış ve yeni birtakım hususlar gündeme gelmiştir. Savaş hakkındaki kaynaklardan bahseden ve gerçekleştiği tarihi bildiren Vasiliev'in çalışmaları bu kabildendir.⁵⁰ Yine Sinclair'ın doktora tezinde de kaynakları ele alan bir kısım yer almaktadır.⁵¹

2. Savaşın Yerini Müzakere Edenler

XIX. yüzyıl sonlarından itibaren; Ramsay, Tomaschek, Mersich, Hendy ve Thonemann tarafından kaleme alınan, ülkemizde de akis bulan çalışmaların birçoğunun savaşın cereyan ettiği mevki üzerinde odaklandığı görülür.⁵² Bu çalışmalarda savaşın yapıldığı yer olarak Denizli-Çivril yöresi, Eğirdir Gölü yöresi ve Konya Beyşehir Gölü yöresi olmak üzere üç yörenin öne çıktığı görülmektedir.⁵³

a) Denizli-Çivril Yöresinde Savaşla İlgili Adı Geçen Yerler:

Bunlar, Kûfi Boğazı, Düzbel, Akçay (Karanlık Dere) Vadisi ve Çardak Geçidi'dir. Adı geçen yerlerin ilk üçü Çivril yöresinde ve sonuncusu ise Çardak İlçesi'ndedir.

1-Kudret Ayiter, Myriokephalon'un Çivril Kufi Çayı vadisinde aranması gerektiğini savunan ilk kişidir. Bilge Umar da bu görüşü kabul etmiştir. Kemal Turfan da, savaşın yerini Yukarı Kufi Boğazı olarak ifade etmiştir.⁵⁴

⁵⁰ Alexander Alexandrovich Vasiliev, "Das Genaue Datum der Schlacht von Myriokephalon (1176)", *Byzantinische Zeitschrift*, band XXVII, Leipzig und Berlin 1927, pp. 288-290.

⁵¹ Kyle James Sinclair, *War Writing In Middle Byzantine Historiography. Sources, Influences and Trends*, Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies, Institute of Archaeology and Antiquity, College of Arts and Law, University of Birmingham pp. 249-259.

⁵² Wilhelm Tomaschek, *Zur Historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, Sitzungs-berichte Philosophisch-Historische Classe, band CXXIV (124), Wien 1891; William Mitchell Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, v. I, Oxford 1895; William Mitchell Ramsay., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 147; Norbert Mersich, "Tzibritze. Zum Austragungsort der Schlacht von Myriokephalon", *Byzantios: Festschrift für Herbert Hunger zum 70. Geburtstag* (ed. W. Hörander vd.), Vienna 1984, pp. 241-246; Michael F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy: c. 300-1450*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, pp. 146-157; Peter Thonemann, *The Maeander Valley, A Historical Geography From Antiquity to Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge 2011, pp. 130-177.

⁵³ Adnan Eskikurt, Mehmet Akif Ceylan, *Selçuklu-Bizans Münasebetlerinde*, ss. 63-98; Mehmet Akif Ceylan, "Myriokephalon Savaşı'nın Yeri Konusuna Coğrafi Bir Yaklaşım", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 187, İstanbul 2010 ss.159-196.

⁵⁴ Kudret Ayiter, "Myriokephalon Savaşı Nerede Olmuştur", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, cilt 2 (Ayrıbasım), TTK., Ankara 1981, ss. 689-701; Kemal Turfan, "Recherches Récentes sur la Bataille

2-Yüzey şekilleri bakımından kaynaklarla bağdaşmayan Düzbel mevkiini (Homa'yla Kızılviran arasında) savaş mahalli olarak ilk ortaya atanlar Ramsay ve Sterrett'dir.⁵⁵ Bu fikri geliştirmelerinin temel sebebi, Myriokephalon'a ait olduğunu sandıkları bir kalıntıyı Düzbel'in kuzey yamacındaki kayalıklarda bulmalarındır. Keşiflerine dayanarak, buranın doğusunda bulunan ve güneydoğu istikametinde uzanan Değirmen Boğazı'nı kaynaklarda zikredilen Tzibrizze Boğazı olarak kabul etmişlerdir. Bu teoriyi destekleyen Dirimtekin, Myriokephalon Kalesi'ni Düzbel'de, Tzibrizze'yi de bunun doğusunda gösterir.⁵⁶

3-Turfan, Birinci Askeri Tarih Semineri'nde (Ankara, 1983) sunduğu bir bildiriye, Myriokephalon Savaşı'nın Akdağ kütlesinden Çivril Ovası'na inen Karanlık Dere vadisinde olabileceği ihtimalini ileri sürmüştür.⁵⁷ Fakat daha sonra yerinde yaptığı arazi çalışmalarında Akçay (Karanlık D.) vadisinin orduların geçmesine elverişli olmadığını görmüş; bu fikrinden vazgeçmiştir.

4-Taeschner, İslam Ansiklopedisi Anadolu maddesinde Myriokephalon Savaşı'nın Frigya'nın dağ geçitlerinden; Çardak Geçidi'nde (Denizli'nin Çardak ile Afyonkarahisar'ın Dazkırı ilçeleri arasında) yapıldığını kaydetmiştir.⁵⁸ Köymen ise, savaşın nerede yapıldığının kesin olarak bilinmediğini, savaşa Düzbel, Kumdanlı ve Gelendost'tan başka son defa Çardak Geçidi adının verildiğini ve kendisinin henüz savaş yerinde araştırma yapma imkânı bulamadığını ifade etmiştir.⁵⁹

b) Eğirdir Gölü Yöresinde Savaşla İlgili Adı Geçen Yerler:

Bunlar, Eğirdir Gölü'nün kuzey ve doğu kesimlerine rastlayan Karamuk Beli, Kumdanlı çevresi, Gelendost Ovası ve Gelendost ilçe merkezinin kuzeybatısına

de Myriokephalon", *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, no. 67, Ankara 1988, ss. 3-27; Kemal Turfan, "Myriokephalon Savaşı'nın Yeri Üzerinde Yeni Araştırmalar", *X. Türk Tarih Kongresi*, Cilt 2 (Ayrıbasım), TTK., Ankara 1991, ss. 1117-1155; Kemal Turfan, "Myriokephalon Savaşı Üzerine Yeni Görüşlerimiz ve Anadolu'nun Bir Türk Vatanı Oluşu", *Myriokephalon Savaşı I. ve II. Sempozyum Bildirileri*, Çivril Belediyesi Kültür Hizmetleri yay., no. 1, Denizli 1997, ss. 4-26.

⁵⁵ William Mitchell Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 147.

⁵⁶ Feridun Dirimtekin, *Konya ve Düzbel (1146 ve 1176)*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1944; a. mlf., "Selçukluların Anadolu'ya Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer", *Malazgirt Armağanı*, TTK., Ankara 1972, ss. 231-258.

⁵⁷ Kemal Turfan, *Myriokephalon Savaşı ve Türk Askeri Tarihindeki Önemi*, Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 1983, s. 70.

⁵⁸ Franz Taeschner, "Anadolu/Anatolia [Beşeri Kısmı]", *Encyclopaedia of Islam*, New Edition, v. 1, Leiden 1960, p. 466.

⁵⁹ Mehmet Altay Köymen, "801. Yıldönümü Münasebetiyle Miriyokefalon Meydan Muharebesi", *Milli Kültür Dergisi*, sayı 9, Ankara 1977, s. 27.

rastlayan Akdağ Köyü civarındır. Bir de Eğirdir Gölü'nün batısında Uluborlu'daki Popa Boğazı vardır.

1-Savaşın Hoyran Gölü'nün yaklaşık 25 km. kuzeydoğusunda, Sultan dağlarıyla güney batıya doğru devam eden Kızıldağ arasındaki, *Karamıkbeli'*nde olduğunu ilk savunan Tomaschek'tir.⁶⁰ Ovaya bakan kuzey yamacı oldukça sarp olan bu geçit, orduların geçişine elverişli değildir. E. Eickhoff da Hoyran-Kumdanlı'nın kuzey doğusundaki Kırkbaş Köyü'nün adına bakarak savaşın Karamık Beli'nde yapıldığını ifade etmiştir.⁶¹ Aynı teori, Çay tarafından da ele alınmıştır. İmparator Manuel'in Honaz ve Dazkırı yolu ile ulaştığı Dinar'dan sonra Homa, Düzbel, Kartı, Haydarlı, Karadilli, Uzunpınar yolu ile ilerlediğini ve Karamıkbeli'nde mağlup olduğunu savunur. Oysa Bizans Ordusu'nun mağlup olduğu Tzibritze bir bel değil, aksine boğaz karakterli bir geçit yeridir.⁶²

2-Eğirdir Gölü kuzeyinden Yalvaç'a (Psidia Antiokheia) doğru uzanan ve geniş vadiler içerisinden geçilen yol üzerindeki *Kumdanlı'*da (Ganzaenos, Gondane, Gundane) savaşın cereyan ettiğini ilk ileri süren Ramsay'dir. Tomaschek'in de tesiriyle ilk görüşünden vazgeçip önce Hoyran Gölü'nün kuzey doğusundaki Kaşıkara Ovası, sonra da Kumdanlı teorisini ileri sürmüştür. Bu iddia daha sonraları Osman Turan, Ali Sevim, Yaşar Yücel ve Erdoğan Merçil tarafından da kabul edilmiştir.⁶³ Oysa böyle bir yolda ancak bir meydan savaşı yapılabilir ki, Niketas'ın bahislerinde böyle bir durum söz konusu değildir. Üstelik Eğirdir Gölü'nden (Limnae) bahsetmesi de gerekirdi.

3-Savaşı Miryofatlon olarak adlandırıp Gelendost kasabası (Kalanda, Gelembe, Gelendoz, Gelendos) civarında olduğunu iddia eden Şekercioğlu'nun görüşü de akla yatkın değildir.⁶⁴ Zira mücadelenin tek bir cepheye açıkça

⁶⁰ Wilhelm Tomaschek, *Zur Historischen Topographie*, Band CXXIV, p. 101.

⁶¹ Ekkehard Eickhoff, "Der Ort Der Schlacht von Myriokephalon", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, c. 2 (Ayrıbasım), TTK., Ankara 1981, ss. 679-687.

⁶² Mehmet Abdulhalük Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myriokephalon) Zaferi*, Orkhun yayınevi, İstanbul 1984; Mehmet Abdulhalük Çay, *II. Kılıç Arslan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara 1987, s. 68. Ayrıca bkz. Mehmet Akif Ceylan, "Myriokephalon Savaşı'nın Yeri Konusuna Coğrafi Bir Yaklaşım", ss.172-176.

⁶³ William Mitchell Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, v. I, Oxford 1895; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993; Ali Sevim ve Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK, Ankara 1989; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK., Ankara 1993, ss. 145-150; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK., Ankara 1993, ss. 124-128.

⁶⁴ Hüseyin Şekercioğlu, "Miryofatlon Zaferi ve Yerin Stratejik Önemi", *Türk Kültürü Dergisi*, c. V, sayı 59, Ankara 1967, s. 831-836; Hüseyin Şekercioğlu, "17 Eylül 1176 Gelendost-Miryofatlon Zaferinin 796. Yılı", *Türk Kültürü Dergisi*, c. X, sayı 119, Ankara 1972, ss. 1172-1176.

anlatılmaktadır. Yörede yapılan incelemeler sırasında kilometrelerce uzanan ve etrafı dik yamaçlarla çevrili bir boğaz da tespit edilememiştir.

4-Gelendost'lu Ramazan Topraklı da savaşın Eğirdir Gölü'nün doğusunda, Gelendost ilçesinin Akdağ Köyü civarında yapılmış olduğunu ileri sürmüştür. Keza, bu dönemde Eğirdir Gölü'nün iki kısma (Eğirdir ve Hoyran) ayrıldığını ve Bizans Ordusu'nun buradaki Kemere Boğazı'ndan Akdağ Köyü tarafına geçtiğini söylemektedir. Yine ona göre Senirkent Akkeçili Köyü'nün doğusu ile Hoyran/Kemere Boğazı'nın batı kıyısında da Myriokephalon Kalesi bulunmaktadır.⁶⁵ Ancak savaş yeri olarak iddia olunan bu yerin coğrafi özellikleri, Ortaçağ kaynaklarında anlatılan savaş yerinin coğrafyası ile (yüksek yamaçlarla çevrelenen upuzun bir vadide veya geçitte olmak gibi) örtüşmemektedir.

5-Abdullah Bakır da savaşın Eğirdir Gölü batısındaki Uluborlu'da bulunan Popa Boğazı'nda cereyan ettiğini ileri süren bir çalışma kaleme almıştır.⁶⁶ Ancak arazi çalışmaları sırasında yörede kroniklerdeki anlatımla örtüşen bir topografya gözlenememiştir.

c) Konya Beyşehir Gölü Yöresinde Savaşla İlgili Adı Geçen Yerler:

Savaş alanı olduğu ortaya konan en doğudaki mevki Beyşehir-Konya arasında uzanan Bağirsak Boğazı'dır.

1-Michael F. Hendy, 1985 tarihli eserinde III. Haçlı seferine (1189-1192) ait kroniklerde verilen bilgilerden hareketle haçlı ordusunun ilerleyişini ele almış ve Tzibritze ile Myriokephalon'un mevkileri üzerinde durmuştur. Gidip araştıramadığını belirttiği Bağirsak Boğazı'nın savaş alanı olabileceğini ileri sürmüştür.

Ona göre Uluborlu (Sozopolis) üzerinden Konya'ya ilerleyen Haçlı birlikleri iki gün yol aldıktan sonra Hoyran ve Eğirdir göllerinden geçmiş, Toklu Tepe ve Çam ormanı arasından geçen yoldaki dar bir geçitte Türk hücumuna maruz kalmış ve Hoyran Ovası'na varmış olmalıydılar. Ovanın ucunda bulunan ve yolun XX. asır başlarına değin iki kola ayrıldığı Kumdanlı'da sola ayrılan kol güneydoğu istikametinde Yalvaç'a (Psidia'daki Antiokheia) ilerlerdi. Haçlıların seçtiği yolun Akşehir Ovası'na ulaştıran Yalvaç'a ilerleyen sol kol olduğu kesindir.

Zira Akşehir Ovası'na ulaşan yolda Sultan dağlarını aşmak için Haçlılar önünde önem verilen iki tercih vardı. Bu yüksek, zorlu ve dar güzergâhlardan

⁶⁵ Ramazan Topraklı, *Değişen Coğrafya ve Myriokephalon Savaşı*, Semih Ofset, Ankara 2011.

⁶⁶ Abdullah Bakır, "Myriokephalon Savaşı Esnasında Anadolu'da Siyasi Durum ve Uluborlu Coğrafyasında Savaşın Yeri", *Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014)*, SDÜ. Sosyal Bilimler Dergisi Özel Sayısı Isparta 2014 ss. 71-96.

kuzeydeki daha zorlu fakat kısa (Yalvaç-Akşehir arası 21 milde alınır) idi. İlerlemeye daha uygun olan diğeri ise daha uzundu (Yalvaç-Akşehir arası 34 milde alınır). Sağa ayrılan kol ise, Kumdanlı'dan sonra nadiren inişli çıkışlı tepeleri aşarak güneydoğu istikametinde dağlar ve göller arasındaki nispeten geniş ovada yer alan Beyşehir Gölü'nün doğusuna ilerlerdi. Sonra Sultandağları eteklerinden doğuya Konya'ya devam ederdi.

Çalışmaya göre bu sağ kol, yani Manuel'in kullandığı imparatorluk yolu üzerinde, Yunuslar Köyü (Pappa-Tiberiopolis) geçildikten sonra; Aladağ, Erenler ile Loras dağ kütleleri arasında yer alan Tzibritze Boğazı yani, bugünkü Bağırsak Boğazı vardır. Boğazın çıkışındaki Kızılviran'da (ihtimal Sinianda) bulunan Selçuklu hanı Kızılören'in varlığı, buranın sonradan Selçuklular tarafından kullanılan önemli bir güzergâh olduğuna işaret eder. Haçlı birlikleri, esir bir Türk'ün uyarısı ile Türklerin burada mevzi aldıklarını ve yaklaşmalarını beklediklerini haber almış ve onun rehberliğinde sol kol boyunca ilerleyerek Akşehir üzerinden Konya'ya varmışlardır.⁶⁷

2-Savaşın Bağırsak Boğazı'nda yapıldığını ortaya koyan en kapsamlı yayın, Mehmet Akif Ceylan ile birlikte hazırladığımız disiplinler arası (tarih ve coğrafya) çalışmadır. Ortaçağ kaynaklarındaki tarihî kayıtlar (tarafı savaşa sürükleyen süreç, savaş hazırlıkları, Myriokephalon kalesinin ismi, özellikleri, tarafların karşılaşması, savaş sonrası vb.) yanında, coğrafi terim, tasvir ve unsurlar da (savaş yerinin konumu, coğrafi adlar, geçidin doğrultusu, uzunluğu, genişliği, jeomorfolojik ve hidrografik özellikleri ile bitki örtüsü vb.) dikkate alınarak bir değerlendirme yapılmıştır.

Neticede, topografya haritaları (1/25.000, 1/100.000 ve 1/250.000 ölçekli), uydu görüntüleri ve arazi gözlemlerinden de yararlanarak savaşın Konya Beyşehir arasında uzanan Bağırsak Boğazı'nda gerçekleştiğinin tespiti mümkün olmuştur.⁶⁸

3-Muharebenin Konya-Beyşehir arasındaki Bağırsak Boğazı'nda yapıldığını ortaya koyan bir çalışma da yakın zamanda Mehmet Akif Ceylan tarafından kaleme alınan bir makale ile de vurgulanmıştır. Çalışmasında kaynakların sunduğu veriler doğrultusunda savaşın Konya yakınlarında aranması gerektiğini ve buranın söz konusu boğaz olması gerektiği, Myriokephalon Kalesi'nin de bu boğaz dâhilindeki eski Meldinis Kalesi (Osmanlı Hisar-ı Meldos'u) olduğu ortaya konmuştur.⁶⁹

⁶⁷ Michael F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy*, pp. 146-149.

⁶⁸ Adnan Eşikurt, Mehmet Akif Ceylan, *Selçuklu-Bizans Münasebetlerinde*, ss. 1-112.

⁶⁹ Mehmet Akif Ceylan, *Coğrafi Perspektiften*, ss. 69-94.

3. Savaşın Sonuçlarını Müzakere Edenler

Savaşın sonuçlarını müzakere eden çalışmalar arasında ilk akla gelen ise, Ralph-Johannes Lilie'in 1977 tarihli makalesidir.⁷⁰ O. Kresten'in 1993 tarihli çalışması da bu yöndedir.⁷¹

I. Manuel Komnenos'un saltanatını ele alan Paul Magdalino ile Ralph Johannes Lilie, umumiyetle onun Haçlı devletleri ile münasebetleri üzerinde durmuş ve Myriokephalon'u bir Haçlı seferi olarak değerlendirmişlerdir.⁷²

Jakob Ljubarskij ile Martin Konečný tarafından kaleme alınan yakın tarihli çalışmalarda da Bizans'ın mağlubiyeti ve sonrasında yaşanan siyasî gelişmeler üzerinde durulmuştur.⁷³

SONUÇ

Türk tarihinin önemli dönüm noktalarından olup, 841 yıl önce gerçekleşen Myriokephalon Savaşı'na dair malumat veren kronikler ve modern çalışmalar hakkındaki bu çalışmada öncelikle onaltı kronik değerlendirilmiştir. Bunlardan yedisinin savaştan ve savaşın cereyan ettiği Tzibritze Boğazı'ndan bahsettiği, yedisinin de muharebenin Konya yakınında aranması gerektiğini ortaya koyduğu tespit edilmiştir. Diğer ikisi ise savaş sonrası devletlerarası münasebetlere atıf yapan eserlerdir.

Savaşa dair modern çalışmalar ise, savaştan ve hakkındaki kaynaklardan bahsedenler ile yerini müzakere edenler olmak üzere iki ayrı başlık altında ele alınmıştır. Savaşı ele alan kaynaklardan bahseden çalışmalar bir elin parmaklarını geçmemektedir. Ancak savaş yerini tespiti yönelik çok sayıda çalışma vardır. Denizli-Çivril, Eğirdir Gölü ve Konya Beyşehir Gölü yörelerinde birçok farklı mevkiinin savaş alanı olarak iddia edildiği görülmektedir.

Bu durumun temel nedeni Ortaçağ Türk-İslâm kaynaklarının olayla ilgili önemli ölçüde suskun kalmış olmasıdır. Savaştan bahseden Bizans, Süryani, Ermeni ve Latin kronikleri de doğrudan olayın şahidi değillerdir. Üstelik büyük bölümü savaşın gerçekleştiği yöreden hayli uzak şehirlerde yazılmışlardır. Buna

⁷⁰ Ralph Johannes Lilie, "Die Schlacht von Myriokephalon (1176): Auswirkungen auf das byzantinische Reich im ausgehenden 12. Jahrhundert", *Revue des études Byzantines*, 35, Paris 1977, pp. 257-275.

⁷¹ Otto Kresten, "Der 'Anredestreit' zwischen Manuel I Komnenos und Friedrich I. Barbarossa nach der Schlacht von Myriokephalon," *Römische Historische Mitteilungen*, 34-35, 1993, pp. 65-110.

⁷² Paul Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos 1143-1180*, Cambridge University Press, New York 1993; Ralph Johannes Lilie, *Byzantium and Crusader States 1096-1204*, Clarendon Press, Oxford 1993.

⁷³ Jakob Ljubarskij, "Мануил I глазами Киннама и Хониата", *Vizantiyskiy vremennik*, 64, 2005, pp. 99-110; Martin Konečný, "Bitka Pri Myriokefalone, 1176: Posledná Ofenzíva Manuela Komnéna", *Vojenská História*, Vydáva Vojenský Historický Ústav V Bratislave 2011, 2, pp. 3-18.

rağmen, detaylı incelendiklerinde savaş ve gerçekleştiği boğaz hakkında verdikleri bilgilerin örtüştüğü kolaylıkla tespit edilebilmektedir. Bir kısmı da açıkça savaşın Konya yakınında cereyan ettiğini ifade etmektedir.

Dolayısı ile öncelikle bu kaynakların Bizans Ordusu'nun takip ettiği güzergâh üzerindeki yerleşmelere ait bahislerinin incelenmesi ve günümüzdeki durumlarının tetkik edilmesi gerekmektedir. Ayrıca uzak geçmişe ait böyle bir konunun ele alınmasında; yerleşmelerin eski adlarının tespiti, yer değiştiren yerleşmelerin araştırılması, Osmanlı dönemi tahrirlerinin taranması vb. arşiv çalışmaları yardımcıdır. Kaynakların ortaya koyduğu savaş alanına ait tabii özelliklerin detaylı haritaların kullanıldığı yüzey araştırmaları ile doğrulanması da sonuca ulaşma da hayli önemlidir.

KAYNAKÇA

- Abdullah Bakır, "Myriokephalon Savaşı Esnasında Anadolu'da Siyasi Durum ve Uluborlu Coğrafyasında Savaşın Yeri", *Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014)*, SDÜ. Sosyal Bilimler Dergisi Özel Sayısı Isparta 2014 ss. 71-96.
- Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-İbrî", *DİA*, XXI, İstanbul 2000.
- Adnan Eskikurt, *Musul Atabegliği (Zengilerin Son Devri ve Lü'lü' Ailesi)*, Çamlıca yay., İstanbul 2014.
- Adnan Eskikurt, Mehmet Akif Ceylan, *Selçuklu-Bizans Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası Myriokephalon Savaşı (Beyşehir-Bağırşak Boğazı 17 Eylül 1176)*, Çamlıca Basım yay., İstanbul 2015.
- Ahmet Savran, *A Critical Edition of the Artukid Section in Târîkh Meyyâfârikîn wa Âmid*, Erzurum 1987.
- Ahmet Savran, İbnü'l Ezrâk el-Fârikî mad., *DİA*, XXI, İstanbul 2000.
- Albert von Stade, *Annales Stadenses* (ed. J. M. Lappenberg), *Monumenta Germaniae Historica*, XVI, Impensis Bibliopolii Aulici Hahniani, Hannover 1859.
- Alexander Alexandrovich Vasiliev, "Das Genaue Datum der Schlacht von Myriokephalon (1176)", *Byzantinische Zeitschrift*, band XXVII, Leipzig & Berlin 1927.
- Alexander Alexandrovich Vasiliev, "Manuel Comnenus And Henry Plantagenet", *Byzantinische Zeitschrift*, band XXIX, Leipzig & Berlin, 1929-30.
- Ali Sevim ve Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK, Ankara 1989.
- Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK., Ankara 1993.
- Anonim, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III, Histoire Des Seldjoukides D'Asie Mineure, par un Anonyme* (trc. Feridun Nafiz Uzluk), Ankara 1952.
- Anonim, *Târîx-e Âl-e Saljuq Dar Ânâtoli*, Compiled by Unknown Author (ed. Nâdere Jalâli, Tehran 1999.

- Anonim, *Selçuknâme* (trc. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner), Atif yay., Ankara 2014.
- Bedevis Abdülâtîf Avad, *Târîhu'l-Fârîki*, Kahire 1959.
- Benedict of Peterborough, *Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis*, (The Chronicle of the Reigns of Henry II. and Richard I. A. D. 1169-1192), (ed. William Stubbs), v. I, Oxford 1867.
- Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1993.
- Carole Hillenbrand, *A Muslim Principality in Crusader Times*, İstanbul 1990.
- Catia Galatoriotou, *The Making of a Saint: the Life, Times and Sanctification of Neophytos the Recluse*, Cambridge University press, New York 1994.
- David Corner, "The Gesta Regis Henrici Secundi and Chronica of Roger, Parson of Howden", *Bulletin of the Institute of Historical Research*, v. 56, 1983.
- Doris M. Stenton, "Roger of Howden and Benedict", *English Historical Review*, v. 68, 1953.
- Ercan Gümüş, "İbnü'l-Ezrâk ve Eseri "Meyyâfârikîn ve Âmîd Tarihi" Üzerine Türkiye'de Yapılan Çalışmalar Işığında Bir Değerlendirme", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, sayı VII, Nisan, Diyarbakır 2012, ss. 1-13.
- Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK., Ankara 1993.
- Ekkehard Eickhoff, "Der Ort Der Schlacht von Myriokephalon", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, II, (Ayrıbasım), TTK., Ankara 1981.
- Ferdinand Chalandon, *Les Comnène, Etudes sur l'empire Byzantin au XIe et au XIIe siècles*, Jean II Comnène (1118-1143) et Manuel I Comnène (1143-1180), tome II, Burt Franklin Research & Source Works Series 2, New York, 1960.
- Ferdinand Wüstenfeld, *Die Geschichtschreiber der Araber und ihre Werke*, Göttingen 1882.
- Feridun Dirimtekin, *Konya ve Düzbel (1146 ve 1176)*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1944.
- Feridun Dirimtekin, "Selçukluların Anadolu'ya Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer", *Malazgirt Armağanı*, TTK., Ankara 1972.
- Franz Grabler, *Die Krone der Komnenen (1118-1180), Abenteurer auf dem Kaiserthron (1180-1195) ve Die Kreuzfahrer erobern Konstantinopel (1195-1206)*, Graz, Vienna and Cologne 1958.
- Franz Taeschner, "Anadolu/Anatolia [Beşeri Kısmı]", *Encyclopaedia of Islam*, New Edition, v. 1, Leiden 1960.
- Georgios Kodinos, "The chronicle of Pseudo-Kodine," *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, vol. 1, (ed. P. Schreiner), Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna 1975.
- Gregory Ebu'l-Farac, *The Chronography of Gregory Ebu'l-Farac* (trc. Ernest A. Wallis Budge), I-II, Oxford University Press, London 1932.
- Gregory Ebu'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi* (trc. Ö. R. Doğrul), I-II, Ankara 1987.
- Harry J. Magoulias, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, Wayne State University Press, Detroit 1984.
- Henry Frederick Amedroz, "The Marwanid Dynasty at Mayyafariqin in the Tenth and Eleventh Centuries", *JRAS*, London 1903.
- el-Herevi (Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Alî el-Herevî el-Mevsilî), *Kitâbü'l-İşârât İlä Ma'rifeti'z-Ziyârât (Guide Des Lieux De Pelerinage)*, (trc. Janinne Sourdell-Thomine), Institut Français De Damas, Damas 1957.

- Héthoum (Comte De Gorigos/Count of Gor'igos), "Table Chronologique", *Recueil Des Historiens Des Croisades Document Arméniens*, Tome Premier, Publie Par Les Soins De L'Academie Des Inscriptions Et Belles-Lettres, Paris 1869.
- Hethoum, King Het'um II (trc. Robert Bedrosian), ([http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1289_1307,_King_Het'um_II,_Chronicle_\[The_Armenia_History\],_EN.pdf](http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1289_1307,_King_Het'um_II,_Chronicle_[The_Armenia_History],_EN.pdf)).
- Hüseyin Şekercioğlu, "Miryofatlon Zaferi ve Yerin Stratejik Önemi", *Türk Kültürü Dergisi*, c. V, sayı 59, Ankara 1967.
- Hüseyin Şekercioğlu, "17 Eylül 1176 Gelendost-Miryofatlın Zaferinin 796. Yılı", *Türk Kültürü Dergisi*, c. X, sayı 119, Ankara 1972.
- Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, (haz. I. Demirkent), TTK., Ankara 2001.
- İbnü'l-Ezrâk, *Iz İstori'i Mayyâfarikina*, Trudi Instituta İstori'i Akademii Nauk Azerbaycan, sy. 2, Bakü 1957.
- İbnü'l-Ezrâk, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, (trc. Ahmet Savran), Erzurum 1992.
- Jakob Ljubarskij, "Мануил I глазами Киннама и Хониата", *Vizantiyskiy vremennik*, 64, 2005.
- Jean-Louis van Dieten, *Nicetae Choniatae historia*, Berlin 1975.
- Kardinal Boso, *Boso's Life of Alexander III* (trc. G. M. Ellis), Basil Blackwell, Oxford 1973.
- Kemal Turfan, Myriokephalon Savaşı ve Türk Askeri Tarihindeki Önemi, Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 1983.
- Kemal Turfan, "Recherches Récentes sur la Bataille de Myriokephalon", *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, no. 67, Ankara 1988.
- Kemal Turfan, "Myriokephalon Savaşı'nın Yeri Üzerinde Yeni Araştırmalar", *X. Türk Tarih Kongresi*, Cilt 2 (Ayrıbasım), TTK., Ankara 1991.
- Kemal Turfan, "Myriokephalon Savaşı Üzerine Yeni Görüşlerimiz ve Anadolu'nun Bir Türk Vatanı Oluşu", *Myriokephalon Savaşı I. ve II. Sempozyum Bildirileri*, Çivril Belediyesi Kültür Hizmetleri yay., no. 1, Denizli 1997.
- Kyle James Sinclair, *War Writing In Middle Byzantine Historiography. Sources, Influences and Trends*, Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies, Institute of Archaeology and Antiquity, College of Arts and Law, University of Birmingham.
- Kudret Ayiter, "Myriokephalon Savaşı Nerede Olmuştur", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, cilt 2 (Ayrıbasım), TTK., Ankara 1981.
- Martin Konečný, "Bitka Pri Myriokefalone, 1176: Posledná Ofenzíva Manuela Komnéna", *Vojenská História*, Vydáva Vojenský Historický Ústav V Bratislave, 2, 2011.
- Mehmet Abdulhalûk Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamikbeli (Myriokephalon) Zaferi*, Orkhun yayınevi, İstanbul 1984.
- Mehmet Abdulhalûk Çay, *II. Kılıç Arslan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara 1987.

- Mehmet Akif Ceylan, "Myriokephalon Savaşı'nın Yeri Konusuna Coğrafi Bir Yaklaşım", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 187, İstanbul 2010, ss. 159-196.
- Mehmet Akif Ceylan, "Coğrafi Perspektiften Myriokephalon Savaşı'nın Yeri ve Konya Bağrsak Boğazı", *USAD*, Güz 2016; (5), Selçuk Üniversitesi yay, Konya 2016.
- Mehmet Akif Erdoğan, "Akşehir Sancağı'ndaki Dirliklerin III. Murad Devrindeki Durumu ve 1583/991 Tarihli Akşehir Sancağı İcmal Defteri", *OTAM*, I, Ankara 1990.
- Mehmet Akif Erdoğan, 1466 Tarihli Akşehir Mufassal Defteri (Metin ve İnceleme), TTK. Ankara 2015.
- Mehmet Altay Köymen, "801. Yıldönümü Münasebetiyle Miriyokephalon Meydan Muharebesi", *Milli Kültür Dergisi*, sayı 9, Ankara 1977.
- Mehmet Emin Bozarslan, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, İstanbul 1985.
- Michael F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy: c. 300-1450*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
- Neophytos the Recluse, *Βυζαντινά και μεταβυζαντινά εγκώμια εις τον Άγιον Δημήτριον (Byzantine and post-Byzantine praise in the Holy Demetrios)*, (ed. Βασίλειος Λαοῦδᾶς/Basil Laourdas), *Makedonika*, v. 4, Selânik 1960.
- Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, (trc. F. Işıltan), TTK, Ankara 1995.
- Norbert Mersich, "Tzibritze. Zum Austragungsort der Schlacht von Myriokephalon", *Byzantios: Festschrift für Herbert Hunger zum 70. Geburtstag* (ed. W. Hörander vd.), Vienna 1984.
- Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993.
- Otto Kresten, "Der 'Anredestreit' zwischen Manuel I Komnenos und Friedrich I. Barbarossa nach der Schlacht von Myriokephalon," *Römische Historische Mitteilungen*, 34-35, 1993.
- Paul Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos 1143-1180*, Cambridge University Press, New York 1993.
- Peter Thonemann, *The Maeander Valley, A Historical Geography From Antiquity to Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge 2011.
- Ralph Johannes Lilie, "Die Schlacht von Myriokephalon (1176): Auswirkungen auf das byzantinische Reich im ausgehenden 12. Jahrhundert", *Revue des études Byzantines*, 35, Paris 1977.
- Ralph Johannes Lilie, *Byzantium and Crusader States 1096-1204*, Clarendon Press, Oxford 1993.
- Ramazan Topraklı, *Değişen Coğrafya ve Miryokephalon Savaşı*, Semih Ofset, Ankara 2011.
- Robert de Mont (of Torigny), *Cronica* (ed. D. L. C. Bethmann), *Monumenta Germaniae Historica*, VI, Impensis Bibliopolii Aulici Hahniani, Hannover 1844.
- Robert de Mont (of Torigny), *The Chronicals of Robert De Monte* (Latince'den trc. Joseph Stevenson), *The Church Historians of England*, v. 4, part II, London 1856.
- Roger de Hoveden, *The annals of Roger de Hoveden, Comprising the History of England and of Other Countries of Europe from A.D. 732 to A.D. 1201* (Latince'den İngilizce tercüme, Henry T. Riley), v. I, London 1853.

- Roger de Hoveden, *Chronica Magistri Rogeri de Houedene* (ed. William Stubbs), II, Longmans Grenn and Co, London 1869.
- Romualdi of Salerno, *Annales Romualdi* (ed. Wilhelm Arndt), *Monumenta Germaniae Historica*, XIX, Impensis Bibliopolii Aulici Hahniani, Hannover 1866.
- Sěmpad, "Chronique Du Royaume De La Petite Arménie Par Le Connétable Sěmpad", *Recueil Des Historiens Des Croisades Documents Arméniens*, Publie Par Les Soins De L'Academie Des Inscriptions Et Belles-Lettres, Tome Premier, Paris 1869.
- Smbat Sparapet, *Chronicle* (translated from Classical Armenian by Robert Bedrosian), Sources of the Armenian Tradition, New Jersey 2005 ([http://rbedrosian.com / Downloads / Chronicle_Smbat_Sparapet.pdf](http://rbedrosian.com/Downloads/Chronicle_Smbat_Sparapet.pdf)).
- Süryanî Mihael, *Chronique De Michel Le Syrien* (ed. J. B. Chabot), tome III, Ernest Leroux, Paris 1905.
- Süryanî Mihael, *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians* (trc. Robert Bedrosian), <https://archive.org/details/ChronicleOfMichaelTheGreatPatriarchOfTheSyrians>
- William Mitchell Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, v. I, Oxford 1895.
- William Mitchell Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (trc. Mihri Pektaş), MEB. yay., İstanbul 1960.
- Wilhelm Tomaschek, *Zur Historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, Sitzungsberichte Philosophisch-Historische Classe, band CXXIV (124), Wien 1891.
- William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea* (trc. E. A. Babcock & A. C. Krey), v. I-II, Columbia University Press, New York 1943 (Fransızca neşri: Guillaume De Tyr Et Ses Continuateurs, *Histoire*, Histoire Générale Des Croisades Par Les Auteurs Contemporains (trc. M. Paulin), tome I-II, Paris 1879-1880).

